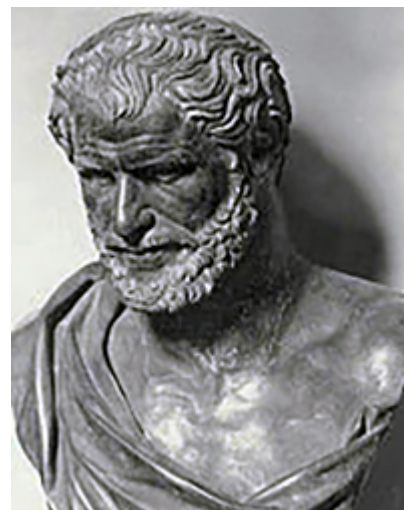

Προσεγγίσεις στην φιλοσοφία του Ηρακλείτου - Ο τρόπος λειτουργίας του σύμπαντος (Μέρος Β΄)

«Η σκέψη του Ηρακλείτου μοιάζει με την ψυχή του Άμλετ· όλοι την καταλαβαίνουν, αλλά ο καθένας διαφορετικά».

-Spengler-

«Υπάρχει ενοχή, αντίφαση και πόνος σε τούτο τον κόσμο; “Ναι” φωνάζει ο Ηράκλειτος, αλλά μόνο για τον κοντόθωρο, που αντικρίζει τα πράγματα χωριστά, ξεκομμένα. Όχι για τον θεατή του όλου θεό· γι’ αυτόν, όλες οι αντιφερόμενες δυνάμεις βαίνουν προς κάποια αρμονία, αφανή μεν στο κοινό μάτι, φανερή όμως σε όποιον αγκαλιάζει με το βλέμμα του τούτο τον κόσμο, σαν εκείνον τον θεικό οφθαλμό».

-Φ. Νίτσε-

«Αποδείχθηκε πως η φύση ολόκληρη βρίσκεται σε άμεση ροή και σε κυκλική πορεία. Έτσι ξαναγυρίσαμε στον τρόπο που έβλεπαν τα πράγματα οι μεγάλοι θεμελιωτές της ελληνικής φιλοσοφίας, στην αντίληψη ότι ολόκληρη η φύση, από το μικρότερο στοιχείο ως το μεγαλύτερο, από το σπυρί της άμμου ως τους ήλιους, από τα πρωτόζωα ως τον άνθρωπο, συνίσταται σε μίαν αδιάκοπη γέννηση και φθορά, σε μίαν αδιάκοπη ροή, σε μίαν ακατάπαυστη κίνηση και αλλαγή».

-Φ. Ένγκελς-

(Τα αποσπάσματα είναι σε απόδοση Α. Κυριαζόπουλου).

Η αρμονία που δεν φαίνεται είναι ισχυρότερη από τη φανερή.

(απόσπασμα 54)

Σύμφωνα με τον φιλόσοφο, η αρμονία είναι μια, εφόσον όπως είδαμε και θα δούμε και στην συνέχεια «εν το παν». Η σχετική διάκριση σε «φανερή» και «κρυφή», έχει να κάνει από την άποψη του πως γίνεται αυτή κατανοητή. Ο μη φιλοσοφικός νους που δεν έχει ανέβει σε ύψος πνευματικό και δεν έχει εποπτεία των πραγμάτων, αντιλαμβάνεται την αρμονία (αν την αντιλαμβάνεται) μονόπλευρα και στατικά. Σαν μια απλή συνύπαρξη αντιθέτων. Με τρόπο δυϊστικό. Ο φιλοσοφικός νους όμως, επειδή έχει κάνει την υπέρβαση- άρα, είναι αφυπνισμένος, βλέποντας το όλον ως συνεχές χωρίς να το απομονώνει και να το αποσπά από τα επιμέρους, χωρίς να κομματιάζει και να καταλύει την ίδια την ύπαρξη, κατανοεί την αρμονία με τρόπο δυναμικό, ως συμφωνία πολλών και διαφορετικών μεταξύ τους στοιχείων, τα οποία όμως μετουσιώνονται το ένα στο άλλο. Όπως θα μας πει στο απόσπασμα 10, *«Όλα είναι αλληλένδετα. Τα σύνολα και τα μη σύνολα, τα συγκλίνουντα και αποκλίνουντα, η συγχορδία κι η μονωδία. Όλα συνταιριάζονται σε ένα, και από το ένα προέρχονται όλα»*. *«Εκ πάντων εν και εξ ενός πάντα»*. Αυτή η δυναμική διαλεκτική σχέση, ο φιλοσοφικός μονισμός που από την μια εναντιώνεται σε κάθε δυισμό και σε κάθε κοντόφθαλμη ματιά που επιδιώκει το χάσμα και το χώρισμα, και από την άλλη αρνείται την στατικότητα και την πλήρη ακινησία, είναι η καρδιά της ίδιας της φύσεως της πραγματικότητας. Για αυτό το λόγο λοιπόν, υπερτερεί η «αφανής» από την «φανερή» αρμονία. Επειδή λειτουργεί ως κριτήριο και μέτρο της ανθρώπινης -όχι απλά γνώσης- αλλά σοφίας. Την πολύ ενδιαφέρουσα ηρακλείτεια διάκριση «γνώσης»-«σοφίας», θα την δούμε προσεχώς .

Στη φύση αρέσει να κρύπτεται.

(απόσπασμα 123)

Η ρήση μπορεί να συνταιριάξει με όσα είπαμε παραπάνω. Επεκτείνοντας τις σκέψεις μας, η ανεύρεση της αλήθειας και η αποδοχή της βρίσκεται στην κατανόηση της φύσης, που όμως της αρέσει να κρύβεται. Όσο εξετάζει κανείς την ιστορία των επιστημών, τόσο διαπιστώνει ότι όσα πιο πολλά γνωρίζει ο άνθρωπος τόσα περισσότερα άγνωστα μονοπάτια ανοίγουν μπροστά του. Όλους αυτούς τους αιώνες πέρασαν ευφυή μυαλά. Μεγάλα πνεύματα πρόσφεραν ότι καλύτερο είχαν και συνετέλεσαν στην αύξηση της γνώσης. Και όμως, ο άνθρωπος δεν μπορεί να πει ποτέ ότι «τώρα τα γνώρισα όλα, δεν μένει τίποτα άλλο!». Θα φέρονταν

ανόητα μέσα στην επιστημοσύνη του! Από τις πρώτες προσπάθειες του ανθρωπίνου πνεύματος μέσα από τις -ομολογουμένως σοφές- μυθικές κοσμογονίες των λαών, μέχρι τις πιο πρόσφατες ανακαλύψεις και θεωρίες όπως την επαναστατική θεωρία της κβαντικής μηχανικής, της θεωρίας των παράλληλων συμπάντων, των χορδών με τις δέκα διαστάσεις και της θεωρίας «Μ» των έντεκα, η ίδια αλήθεια που συνέλαβε ενστικτωδώς ο Ηράκλειτος ξεπροβάλλει: «Φύσις κρύπτεσθαι φιλεί». Ποιός θα φαντάζονταν ποτέ ότι η κλασική νευτώνεια φυσική θα ανατρέπονταν κατά κάποιον τρόπο, ή (για να το πούμε καλύτερα) θα αποδεικνύονταν απλά ως τα αρχικά σκαλοπάτια της γνώσης και όχι το κεφαλόσκαλο;

Το αντίρροπο είναι χρήσιμο, και η ωραιότερη συναρμογή προκύπτει από τα διαφορετικά. Όλα γεννιούνται από την φιλονικία.

(απόσπασμα 8)

Άλλη μια διατύπωση για την δυναμική ενότητα των πάντων. Χρήσιμο το αντίρροπο ή «αντίξουν» κατά το κείμενο. Χρήσιμο και καθόλου περιττό, διότι όπως μας λέει στην συνέχεια «εκ των διαφερόντων καλλίστη αρμονίαν». Από τις διαφορές βγαίνει η ομορφότερη αρμονία. Πόσο φοβερή και βαθιά η ιδέα. Πόσο αληθινή. Πόσο ανατρεπτική σε έναν κόσμο ισοπέδωσης και ομοιομορφίας όπως ο δικός μας που έχει ήδη μπει στο ρεύμα της παγκοσμιοποίησης. Το διαφέρον είναι που δίνει το κάλλος, σπάει την μονοτονία, και δωρίζει τον πλούτο της ποικιλομορφίας. Το ίδιο, το στερεότυπο, το μαζοποιημένο, είναι νεκρό, ακίνητο, ομογενοποιημένο. Το μεν αναφέρεται στην ποιότητα, το δε στην ποσότητα, στην μάζα. Τα «διαφέροντα» παραμένουν «διαφέροντα» μέσα στην αρμονία που δημιουργούν χωρίς να συγχωνεύονται και να πολτοποιούνται. Διατηρεί το καθένα τα ποιοτικά χαρακτηριστικά που το κάνει να ξεχωρίζει από το άλλο. Όπως τα διαφορετικά γράμματα που απαρτίζουν την έκφραση ενός νοήματος. Όπως η μία μελωδία που δημιουργείται από ποικίλους φθόγγους και ήχους (βαρείς, μακρούς, και βραχείς). Μία συμφωνία από διαφορετικές φωνές, όπως θα έλεγε ο Αριστοτέλης. Η τελευταία όμως πρόταση του αποσπάσματος είναι η σημαντικότερη. «Πάντα κατ' έριν γίνεσθαι». Ποιά όμως έριδα εννοεί; Μα φυσικά, τη δημιουργική έριδα, που φέρνει την «καλλίστη αρμονία». Είναι η ευγενής άμιλλα, ο αγών με την αρχαιοελληνική έννοια, ο σεβασμός στο έτερο και ταυτόχρονα η προσπάθεια υπερβάσεως του. Αυτός ο δυναμισμός είναι που οδηγεί τους πολιτισμούς στην δόξα και το μεγαλείο. Αυτός ο ανταγωνισμός -κατά το οποίο δεν συντρίβεται ο «αντίπαλος» ούτε υποτιμάται αλλά περισσότερο

διεγείρεται προς το ανώτερο και την υπέρβαση- μπορεί να νοηθεί σε κάθε επίπεδο. Η πολυφωνία και η ποικιλομορφία στην σκέψη τρέφονται από την υγιή αυτή έριδα. Σε φυσικό επίπεδο, η έρις αφορά την πάλη των στοιχείων προς επικράτηση, χωρίς όμως να επικρατεί κανένα τελικά χάρη στη «Δίκη» και το μέτρο. Όλο αυτό επαναλαμβάνεται σε ένα αέναο γίγνεσθαι.

Ο πόλεμος είναι πατέρας και κυβερνήτης των πάντων. Αυτός άλλους τους αναδεικνύει θεούς και άλλους ανθρώπους, άλλους τους κάνει δούλους και άλλους ελεύθερους.

(απόσπασμα 53)

Έχει την ίδια σημασία με τη φράση «Όλα γεννιούνται από την φιλονικία». Το γίγνεσθαι έχει για οδηγό, αυτόν ακριβώς τον πόλεμο. Χωρίς την πάλη, δεν θα γύριζε ο τροχός του γίγνεσθαι και της εναλλαγής. Για αυτόν τον λόγο χαρακτηρίζεται ως πατέρας (επειδή γεννά) και κυβερνήτης (επειδή άρχει στα πάντα). Αυτός ο πόλεμος δεν έχει κανέναν ως τελικό νικητή, διότι τότε η ροή θα έφτανε σε ένα πέρας, κάτι ασυμβίβαστο με όσα έχουμε ήδη δει. Για παράδειγμα, αν επικρατούσε κάτι που θα υπέτασσε όλα τα άλλα, τότε ο κόσμος θα έπαυε να είναι «*πυρ αείζων*» που ανάβει και σβήνει σύμφωνα με τα μέτρα. Αυτός ο πόλεμος -που οδηγεί ωστόσο στην αρμονία, έχει την έννοια της μεταστοιχείωσης του ενός στο άλλο. Ενώ το ίδιο το πυρ παραμένει σταθερό και αμετάβλητο, αλλάζει μορφές (όντα, ποιότητες, φαινόμενα). Ας δούμε μερικά παραδείγματα:

«Τα πάντα προκύπτουν από τη μεταλλαγή της φωτιάς και με τη σειρά τους όλα γίνονται φωτιά, όπως το χρυσάφι γίνεται χρήμα και το χρήμα χρυσάφι» (απόσπασμα 90).

«Τα ψυχρά θερμαίνονται, τα θερμά ψυχραίνονται, τα υγρά ξεραίνονται, τα ξερά υγραίνονται» (απόσπασμα 126).

Και συνεχίζει λέγοντας ότι ο πόλεμος άλλους τους αναδεικνύει θεούς και άλλους ανθρώπους, άλλους δούλους και άλλους ελεύθερους. Πριν από τον πόλεμο, κανείς δεν είναι ούτε «θεός» ούτε «άνθρωπος». Αυτό το «πριν» όμως ουδέποτε υπήρξε, εφόσον ο κόσμος «*ην αεί και εστίν και έσται*» (απόσπασμα 30). Σε έναν άναρχο κόσμο, δεν υπάρχει χρονική αρχή του γίγνεσθαι, άρα ούτε του «πολέμου». Δηλαδή, μιλώντας συμβολικά, αναφέρεται στην ανάδειξη της εκβάσεως του πολέμου. Άλλοι βγαίνουν νικητές και άλλοι ηττημένοι. Με άλλα λόγια, άλλοι καθίστανται «θεοί» και άλλοι «άνθρωποι», δούλοι και άλλοι ελεύθεροι. Βλέπουμε ότι υπάρχει

αλληλεξάρτηση στις έννοιες. Τίποτα δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς το αντίθετό του. Δεν θα ξέραμε τι είναι «δούλος», εάν δεν γνωρίζαμε τι πάει να πει ελεύθερος. Τα πράγματα, οι καταστάσεις, κοντολογίς τα πάντα αλλάζουν διαρκώς.

Δεν μπορείς να μπεις δύο φορές στο ίδιο ποτάμι, ούτε να αγγίξεις κάποια θνητή ουσία που να μένει στην ίδια κατάσταση, αλλά από την οξύτητα και την ταχύτητα της μεταβολής σκορπίζεται και πάλι συγκεντρώνεται ή μάλλον ούτε πάλι ούτε ύστερα αλλά ταυτόχρονα συνενώνεται και χάνεται, πλησιάζει και απομακρύνεται.

(απόσπασμα 91)

Όπως όλα μεταβάλλονται συνεχώς και ποτέ δεν είναι τα ίδια, έτσι και ο άνθρωπος. Δεν μπορείς να μπεις δύο φορές στο ίδιο ποτάμι. Αφενός τα νερά του ποταμού είναι διαφορετικά, αφετέρου εσύ ο ίδιος θα είσαι διαφορετικός. Δεν μπορούμε εύκολα να το συνειδητοποιήσουμε αυτό. Λέγοντας «ποτάμι», στον νου μας σχηματίζεται μια έννοια στατική. Ένα σχήμα παγωμένο. Είναι αυτό που έχει εντυπωθεί μέσα μας μέσω της αίσθησης της φυσικής οράσεως. Ωστόσο, η σχηματιζόμενη λογική έννοια, δεν υπάρχει σε αυτήν την σταθερή κατάσταση στην πραγματικότητα. Αυτό που υπάρχει είναι ένα ρεύμα που κυλά αδιάκοπα με συνεχώς νέα νερά. Αυτός ο τρόπος θεώρησης, το να βλέπεις τα πράγματα εκ των έσω- εν τω γίνεσθαι τους- είναι η ενόραση. Περισσότερα θα δούμε όταν θα μιλήσουμε για την ηρακλείτεια γνωσιολογία. Ο εαυτός μας αλλάζει. Τόσο σε σωματικό όσο και σε πνευματικό επίπεδο. Ας κοιτάξουμε το φωτογραφικό μας άλμπουμ, και ας δούμε τον εαυτόν μας πριν πέντε, πριν δέκα, πριν είκοσι χρόνια. Δεν είμαστε οι ίδιοι. Όχι μόνο μορφολογικά, αλλά και σε οργανικό επίπεδο, εφόσον τα κύτταρα ανανεώνονται κάθε περίπου οκτώ έτη. Ας δούμε τώρα και στο «πνευματικό» μας άλμπουμ. Ο χαρακτήρας και οι αντιλήψεις μας δεν είναι οι ίδιες με αυτές που είχαμε πριν. Μάλιστα ορισμένες φορές είναι ριζικά διαφορετικά, ώστε να απορούμε σήμερα. Ψυχοσωματικά αλλάζουμε, και αυτό είναι απολύτως φυσιολογικό. Αυτό σημαίνει σε ένα ανώτερο επίπεδο αντίληψης, ότι δεν θα πρέπει να μπαίνουμε στα καλούπια που οι άλλοι θέλουν να μας χωρέσουν. Αυτοί οι άλλοι είναι οι οποιεσδήποτε συλλογικότητες, όπου κατά τον Μαξ Στίρνερ, λειτουργούν πάντα σε βάρος του ατόμου, του προσώπου. Θεωρώ ότι το υγιές είναι ο καθένας μέσω πειραματισμών να βρίσκει κάθε φορά τι του ταιριάζει ή καλύτερα κάθε φορά να κάνει την υπέρβαση του εαυτού του. Η αλλαγή είναι μια διαδικασία που δεν παρατηρείται ταυτοχρόνως με την συντέλεσή της. Μόνο κατόπιν είναι δυνατό να γίνουν οι συγκρίσεις. Όπως μας λέει και σε άλλο απόσπασμα, «Στα ίδια ποτάμια

μπαίνουμε και δεν μπαίνουμε, υπάρχουμε και δεν υπάρχουμε» (απόσπασμα 49a).

Φαινομενικά λοιπόν, μπαίνει κανείς στο ποτάμι με την τάδε ονομασία. Στην πραγματικότητα όμως κάθε φορά που μπαίνουμε, βρεχόμαστε από διαφορετικά νερά. Άρα, δεν μπαίνουμε στο ίδιο ποτάμι. Φαινομενικά, υπάρχουμε κατά στατικό σταθερό τρόπο. Στην ουσία μας δεν υπάρχουμε έτσι, αλλά μεταβαλλόμαστε. «Ειμεν»(έχουμε τη δυνατότητα να είμαστε), και ταυτόχρονα «ουκ ειμεν» (δεν επιτύχαμε ακόμα αυτή τη δυνατότητα). Έχουμε το «δυνάμει» αλλά δεν κατορθώσαμε ακόμα το «ενεργεία».

*Αναπαύεται μέσα απ' τη συνεχή μεταλλαγή.
(απόσπασμα 84a)*

Δεν θα ήταν ορθό εάν αποδίδαμε στην ηρακλείτεια σκέψη μόνο το στοιχείο της αέναης ροής. Εάν τίποτα δεν παρέμενε σταθερό μέσα στην αλλαγή, δεν θα υπήρχε ούτε η δυνατότητα της γνώσης ούτε το αντικείμενό της. Τί μπορεί να θεωρηθεί ως «αναπαυόμενο» μέσα στην μεταλλαγή; Είναι το «αείζωνον πυρ» (το σταθερό στοιχείο) που τρέπεται και μεταστοιχειώνεται στα επιμέρους όντα και φαινόμενα. Είναι όμως και ο σταθερός ρυθμός της αλλαγής αυτής. Τα «μέτρα». Το «είναι» συνυπάρχει μέσα στο «γίγνεσθαι». Αν ρωτούσαμε σήμερα τον Ηράκλειτο, «τί είναι το είναι;», θα μας απαντούσε ότι το «είναι» του κόσμου είναι το γίγνεσθαι. Αν τον ρωτούσαμε «τί είναι το γίγνεσθαι;», θα μας απαντούσε ότι είναι το «είναι» του κόσμου.

Διομήδης